

הערות העורך*

פולקלור ופילולוגיה שרויים מעצם טבעם ביחסים של קירבה. מכאן שניתן לראות שידוך ביניהם כמובן מאליו. ממש מתבקש לשדך אותם. לפעמים מגלה החומר עצמו בהרכב תכונותיו שותפות רבה בין שני התחומים, עד כי קשה לקבוע אם אמנם זה פולקלור או פילולוגיה. ההבדל ביניהם אינו אלא פורמאלי. החומר הגולמי עשוי לשמש לתכליתו של פולקלוריסט וגם לתכליתו של פילולוג. זו שותפות מעיקרה, שותפות גנטית. אפילו התהוותה של הפילולוגיה הקלאסית אחזה בפולקלור. המדקדקים האלכסנדרוניים הם בראש וראשונה פולקלוריסטים, ומייסד הפולקלוריסטיקה המודרנית יעקב גרים הוא בעת ובעונה אחת גם פילולוג מיסודו, ואולי אפילו יותר פילולוג מאשר פולקלוריסט. באמצעות כוונות צדדיות הוא יצר, יחד עם אחיו וילהלם כאילו בלי משים, את מדע הפולקלור. המילה 'פולקלור' לא נבראה עדיין בימים ההם. היא נולדה באנגליה הרבה יותר מאוחר. בפעם הראשונה היא הגיחה ב'אֶתְנָאוֹס', בלונדון ביום ה-22 ביולי 1846, כמושג מורכב משתי מילים folk-lore, כלומר ידע-עם. גרים, שהיה מלומד החוקר ומחפש את מקורותיהן של המילים בשיח העממי, היה בעצם פילולוג גרמני. פילולוג מקצועי היה גם היוצר של הפולקלור הרוסי איוואן מיכאילוביץ' סניאגורב.

אף על פי כן לא כדאי לבצע את השידוך הזה.

גם מדעים אחדים מתחברים אל הפולקלור. כך, למשל, הארכיאולוגיה, הדת, האֶתְנוֹגְרַפִּיָּה, הפסיכולוגיה של העמים, האֶתְיִקָּה, המשפטים, תולדות התרבות והיסטוריה. ספרי ההיסטוריונים הקדמונים – ואין זה משנה כלל אם הם נכתבו בידי הַרְדוּזִט הַיּוּוּנִי, או סַאָסוֹ גְרַאמַאָטִיקוֹס הַדְּנִי, או יוהאַנס פֶּרְטוּרִיוֹס הגרמני – אינם אלא קבצים של פולקלור. וההיסטוריונים המודרניים אף הם למדו מן הפולקלור לבקש פתרונות באלף עניינים שונים.

יתר על כן, קיימת שייכות הדוקה יותר בין הפולקלור לספרות. הפולקלוריסט פויל האַמְבְּרוּךְ משמיע באורח משכנע את דברי הפולקלור של שבטי הפולִינְזִים הפראים, המיקרוֹנְזִים, המֶלַאנְזִים ושבטי אוסטרליה למיניהם ומציגם כספרות, אף כי אין להם כתב. זוהי 'ליטראטורה' בלי 'ליטרה'.

* מתורגם מתוך הקובץ בִּי אֶנְדִּז יוֹדֶעַן, זַאמֶלְבוּךְ פֶּאָר פֶּאָלְקְלֶאָר און פֶּילֶאָלֶאָגִיע, וארשה 1923 (תרפ"ג), פֶּערֶלֶאָג פּנחס גְרַאובֶאָרְד, 1-4.
מ. ואנווילד הוא אחד מן הפסיכונמיים של הסופר והמבקר משה-יוסף דיקשטיין (ראו: לעקסיקאָן פֶּון דער נַעֲרִי יוֹדִישֶׁער ליטעראַטור, כרך 8 (ניו-יורק 1981) הערך 'קאַוואָ שלמה-לייב', עמ' 29-31. הכינוי 'ואנווילד' שימש למאמרי ביקורת חריפים. בשנים 1912-1910 שימש כמזכירו של י. ל. פרץ. נספה עם הנספים בניטו וארשה.

איש בעל סמכות כפרידריך פון דר לייאן תובע במפגיע זכות שווה לספרות שבעלי־פה ולספרות שבכתב. התורה שבעל־פה של העמים חייבת להיכלל ביצירות הקאנון הספרותי. זה מגיע להם בזכות לא פחותה מזכותם של הקלאסיקונים שלנו. המשוררים האלמונים, שכל העם מתענג על מוצרי הדעת והדמיון שלהם, ואף מתייחס אליהם כנכסים מנכסיו, שייכים בלי ספק לתולדות הספרות. ביצירות האלה חייבת לעסוק האסתטיקה שלנו.

לפני למעלה ממאה שנים נתקבל הפולקלור כגילוי אמנותי על־ידי מיטב החוקרים של העולם המלומד. די להזכיר את ההכרות החגיגית של גתה ובני חוגו עם השיר העממי הֶרְבִּי. המושג 'שיר עם' הומצא אמנם על־ידי גרמנים. הראשון ביניהם היה יוהאן גוטפריד פון הֶרְדֶּר, והודות לו חדר המושג והתמוזג בלשון.

אך נימוקים מעשיים טהורים מצביעים נגד השותפות בין הפולקלור לפילולוגיה. השותפות הזאת פשוט בלתי רצויה. לשני ה'שותפים' יש צרכים רבים, עד כי לא יספיק להם בשום אופן המקום במגרש אחר. כשם שהפולקלור צמח בשדה המדע הכללי כעץ ענק המצמיח כמות אדירה של ענפים ועמוס פירות והוא זקוק לקרקע ולהרבה עסיס, טחב ואור. חוקר הפולקלור כבר מזמן אינו מסוגל לשלוט אפילו בחלק גדול מתחום עניינו. חוקרי פולקלור נעזרים בחלוקת עבודה מרחיקה לכת והתמחות בשטחים שונים. אפשר לומר, שכיום אין חוקר הפתגמים מומחה, למשל, בשאלות האחוזות בחקר השיר העממי, וחוקר מעשיות־שלי־הדרם אינו בקי דווקא באמנות עממית פלאסטית, במחול עממי או בשעשועים.

לצערנו – אצלנו, במגזר היהודי, כל זה עדיין בבחינת מותרות שבדמיון, הן עקרונית והן מעשית. אף על פי שמדובר בעניינים וקניינים, המציינים בכל עם את הערכים החשובים ביותר, היפים ביותר, הנעלים ביותר, הנצחיים ביותר, אין החברה היהודית מתייחסת אליהם אלא במידה של ביטול. מושכים בכתפיים. אין עניין בזה: קוי התעופף מעל הגג – זה כל הפולקלור. עניין לבטלנים, לריקים ופוחזים. לך וסֶפֶר להם, שדווקא במעשיות הפשוטות, בחרוזים, בשירים, בפתגמים, בבדיחות, בחידות, בקללות, באיחולים, בלחשים, באמונות התפלות, בסגולות, בתחינות, במשלים, במנהגים, באגדות, במיסטריות, באורחות־החיים, במשחקים, בשעשועים, במלאכת חריטה, בכלים, בצעצועים... לך סֶפֶר להם, שדווקא באמצעותם נחרט ונאצל האופי הלאומי בכל היקפו. באורח טהור, חזק ועמוק שומעים מפי העם את מבע כיסופיו, ייסוריו, לבטיו, יצריו, השגותיו, נסיונותיו וחלומותיו. בנפתולים המתמידים בין היצר הטוב לבין היצר הרע הוא מציג לפנינו את תכונותיו הטובות והרעות.

נזק לא קטן ביחס אל הפולקלור טעון באידיאולוגיה־שלי־העברית. ההבראיסט אינו רוצה לדעת דבר על יידיש, מפול וְכוּל. יידיש אינה מתאימה, לטעמו, להרכב הלאומי. הגלות אסור שיהיה בה חיוב כלשהו. רק על בסיס פירוש מעין זה ניתן להסביר, שהוגה דעות כאחד־העם קובע את טיב הנעימה. השירה העממית שלנו מעוררת בו בחילה. וכמו להכעיס גרושה השירה העממית שלנו בפנינים נפלאות, כמו למשל השיר מספר 51 בקובץ של להמאן אַרבעט און פֶּרֶיהייט (עבודה וחירות), שערכו רב יותר מכל מאמרי אחד־העם ביחד. ואין מה לדבר על השנאה

אל הפולקלור בידיש, שמביע יהודי כ-י. ח. טביוב (והוא פולקלוריסט!). השנאה ליידיש נוטלת ממנו לחלוטין את השכל.*

בפילולוגיה של יידיש עוסקים עד היום חוקרים בודדים, ועל פי רוב הם מגיעים לתחום זה בדרך של מקרה. והכול אמנם מריח בהעדר מקצועיות. אין להפוך את הנטייה להתמחות. בתחום הפולקלור זה אולי לא כל-כך נורא. עבודה מדעית רצינית, שתחשוף לפחות מעט בהירות באטיולוגיה, בתנאים, בשיטות ובבעיות האתוחות בפולקלור שלנו – אינה צורך דחוף, מותר לה להמתין מעט. העיקר הוא כאן החומר הגולמי: לאסוף, לכנס, לרשום, לפרסם – לאלה אין גבול ושיעור. אם גם ייאסף חומר רב, אין בו די, וכל מה שנרשם הוא בעל ערך; בעל ערך כלשהו. לפולקלור אין גבול. כל פרט הוא בבחינת סחורה, לכל קמצוץ יש תועלת. דווקא אותם הפרטים הנראים לכאורה כמיותרים, כבלתי נחוצים, עשויים להיות בעיני החוקר ממש אוצר בלום. ולפיכך, מבלי לשים לב שמימי של איגנאץ פֶּרנשטיין, ומימיהם של שאול גינזבורג ופסח מארק לא חלו תמורות מופלגות במחקר המדעי, הרי בכל זאת לא מעט נעשה. התעשרנו במספר לא גדול של אספנים טובים. עלינו להודות להריצות הנדירה ולטעם הטוב של י. ל. בהן על כמה מאות שירי-עם מולחנים במנגינות. מ. קיפניס הוא בר-מזל ורשאי להתפאר באוסף יפה של שירי-עם, כולם בלויית מנגינות (רובם לא פורסמו עדיין). עבודת איסוף רב-צדדית ומעניינת ביותר פיתח נח פריילוצקי (מעט מאוד פורסם מן האוסף שלו). יהודה אֶלְטֵט אוסף מנהגים, סגולות, דברי הבאי (שעדיין לא פורסמו). כאספן מקצועי מצפוני למופת נתגלה לעינינו שלמה באסטומסקי. מן הראוי להזכיר עוד את האספנים א. דרויאנוב, י. ח. רבניצקי, הַרְשֶׁלָה לונסקי. פחות מהם ידועים הורביץ, וולפוזן, אולשוואנגר. וזהו כל מה שיש לנו עד כאן.

בקרב עמי התרבות קיימות עשרות ומאות חברות פולקלוריסטיות מיוחדות, מצוידות היטב באמצעים כספיים, נתמכים על-ידי אקדמיות מדעיות. קיימת ספרות מקצועית עשירה, פרסומים בכתבי-עת, קרנות ממלכתיות. יש שמקיימים מלומדים ומציידים משלחות. כך, למשל, הוציא לאור המלומד נ. ל. גויוס לפי הזמנת החברה הפולקלוריסטית של לונדון את המדריך לפולקלור. בלעדי התמיכה הנדיבה בשעה הדרושה לא יכול היה להגיע אספן הפולקלור, הארכיאולוג הרוסי אלקסנדר ניקולאיביץ אַפֶּאָנָאָסֵב לעריכה מסודרת של אסופתיו הנדירות, לא היינו זוכים לראות את האוספים של הנורכגי פ. צ. אסביאָרנסן, שערכם אין לשער כלל, אף לא היינו מגיעים אל אוצרות אספנים מפורסמים בכל חלקי תבל (שרק רשימת שמותיהם היתה עשויה למלא דפים של ספר). כל עמי התרבות מיוצגים במאמץ הזה. אצלנו היהודים הספיקו הכוחות בקושי להגיע למפעל קטן. ממש במסירות נפש הצליח ש. אג-סקי לקבץ אמצעים כספיים להוצאות הדרושות לאירגון המשלחת האַתְנוֹגְרָפִית היהודית. בזמן קצר יחסית הצליח אג-סקי לאסוף חומר רב, בכמות של כארבעים כרכים מכל טוב (פולקלור ואתנוגראפיה מכל המינים).

* מרוב אהבה והוקרה לפולקלור בידיש מפליג המחבר בנוסח ביקורתי קל-ערך, שאינו הולם את דבריו המאלפים. רוחו של ריב-הלשונות פרצה אל בין השורות. תבל. – המחרגם.

אך מה יוצא מכל זה? כל החומר מתגולל אי-שם ומצפה לנס שיציף אותו כדי שיוכל לראות את אור היום.

גורלם של נכסים כאלה אינו נעים כלל. ולא חסרות סיבות וסכנות, שהופכות עמל של שנים והקרבה לעפר ואפר. הנה, למשל, בימי המלחמה וההפגזה של העיר סוכאצ'ב נשרף והוכחד מבלי להשאיר זכר אוסף גדול של פולקלור שנצבר בידי פנחס גראובארד. אם לא תיגלה תחבולה כיצד לשמר את הנכס הצבור, צפויים לו בלי הרף פגעים ואבידות. הנה אוסף צעיר ששמו שמואל ליהמאן ללא ליאות במשך חמש-עשרה שנים פרטי-פולקלור מבלי לחוס על זמנו, יגיעתו וכספו (אף על פי שאין הוא מעתירי הממון), והוא הצליח בדרך זו לאסוף כמויות אדירות של פרטי-פולקלור למיניהם, וביניהם לא פחות מחמשת אלפים שירי אהבה, ואיתם לא פחות מחמשי-מאות עם מנגינות (והו אוצר בלום, שממש קשה להעלות על הדעת מידת חן ערכו), עשרים אלף פתגמים (האוסף של אינגן ברנשטיין מכיל 3993 פריטים), אלפי בדיחות, מעשיות, משחקי-פורים וכו', בקיצור – חומר לספריית פולקלור בת מאה כרכים!

כמו איש דנמרק המפורסם קריסטנסן, הרי מעלתו של שמואל ליהמאן היא בעובדה, שהוא עצמו היה בן-העם שהגיע לעם לא כזר ואי-מבחוץ. החומרים שאסף הם אותנטיים. לא צריך לכנותו 'קולברג היהודי' (קולברג הוא אספן פולני מפורסם), אלא נכון יותר יהיה לכנות את קולברג 'ליהמאן הפולני'.

בינתיים הולכים ומצטמקים מקורות חומרי הפולקלור. מותר אמנם להסכים עם החוקרים וילהלם ויסר וקארל שפיס, הטוענים ומוכיחים בעליל, שהעם אינו חזל ליצור את יצירותיו. לנכונות דעתם זו ניתן למצוא דוגמאות מצוינות אצל ליהמאן ובאסטומסקי באוספי פולקלור-המלחמה שלהם. במיוחד מעניין ומאלף אוספו של ליהמאן ארבעט און פרייהייט. השירה העממית לא תידום לעולם; אך מאידך גיסא, יש גם כאן עניין עם חוק ההצבר הידוע, האומר שכל חידוש נבנה על יסודות של הקיים, על מוטיבים ישנים של חומר מוכן פחות או יותר. נרצות ואריאציות חדשות של צורות ישנות וסגנונות מסורתיים. קשה אפילו להבחין בחידוש הטהור. עם הדור הישן יורד אל הנשייה כל עולם העבר היפה. את המעיין הטהור צריך עתה לחפש בנרות. כפי שסיפרו לי, גר עתה בעיירה אוסטרוב, מחוז לומן'ה, יהודי זקן, שמו בן-ציון (אָסטראָווער), אחד מזקני החסידים בפולין, והוא יודע לספר בעל-פה המון סיפורים ישנים. אך מי יטיל על עצמו את הטרחה לרשום את דבריו? וכאשר יהודי כזה יפרוש לעולמו, חלילה, הוא יקח עימו לקבר את כישוף הזהב ואת פלאי הפלאים הצבעוניים של ימי עבר רבים. מה רב מספרם של אנשים שהסתלקו מן העולם מבלי להניח זכר לאוצרות שהיו טעונים בזכרונם? שמואל ליהמאן הצטער צער רב כאשר התברר לו, שחמקו ממנו אל הנצח אנשים מלאים וגדושים בכלי-טוב של פולקלור כרימון שגרעיניו בשלים. כך, למשל, קרה לנח קובל (נח ריז), לש. שניאורוב, לפרל סרוג.

עם הקובץ בני אונדז יידן, שרואה אור בהוצאת פנחס גראוברד, בוצע הצעד הראשון לייסוד במה בעלת היקף גדול יותר, בעיקר – לפולקלור. עליו בראש וראשונה לדרבן עבודת-איסוף יסודיות, ושנית – לאפשר לחוקרים – באמצעות

פרסומים שיטתיים – לגשת אל החומר שכבר נאסף. בקובץ מצאו מקום עבודות פולקלוריסטיות וגם פילולוגיות. מבחינה מעשית, כפי שכבר הערתי לעיל, אין זה יתרון דווקא. אך היה רצון להעניק ככל שניתן יותר, והפולקלור אכן עדיף. הקובץ נוסד לצערנו בעיצומה של מלחמת העולם, ואמנם חלפו שש שנים תמימות מיום מסירת הגליון הראשון לִסְפָּרִים ועד הוצאתו לאור של הקובץ בני אונדו יִידֵן. במשך שש השנים חלו תמורות בתוכנית הקובץ ובצורתו, וכל פעם עלו ויָפוּ קשיים מקשיים שונים, ממערכת העריכה ומן הביצוע הטכני. בלבול לא קטן מהוה בעיית הכתיב. כללית נהגנו לפי הכתיב הישן, אלא בעטיו של התוהר ובוהו בתנועת הריפורמה נאלצתי לוותר ויתורים קטנים. בעבודה אחת גדולה יותר (עבודתו של נח פרילוצקי) השארתי במקומו את כתיבו של המחבר, כאשר שינויו היה מייקר מאוד את הביצוע...

גם הפולקלור לא נמסר כאן בדיוק פונוגראפי – ואין זה דרוש כלי־כך. יצאו מכלל זה תכונות לשוניות טיפוסיות (גראמאטיות ופונטיות) או אפילו צירופים לשמירה על החרוזה.

מן הראוי להפנות את תשומת הלב לעובדה, שבעבודתו של יהודה אָלְט – תחת הכותרת 'אידיאָטיזמען' – נערך נסיון ראשון להעלות מושג משוער של האידיאטיקון שלנו, ונשתזרו בו ביטויים זרים אתרים, גרמניים, רוסיים ופולניים. אך הם ממש בטלים בשישים, ואין לשער, שהם יקלקלו את הרושם הכללי.

ועוד הערה קטנה. אל האוסף של פנחס גראובארד געזאנגען פֿון תהום... לא ניתן היה, לדאבוני, להוסיף את תווי הלחנים, כפי שתוכנן מראש. נוסף אותם כנספח בחוברת הבאה, וזה כמובן חסרון מורגש. גם ההוספות של שמואל ליהמאן אל אותו קובץ, שעיקרו מאתיים יחידות חדשות, מהן עשרים בלויית תווי לחנים, לא הצלחנו לכלול בחוברת זו, והם נשארו ויפורסמו בחוברת השנייה.

קושי רגיש נתגלה גם בעובדה, שווארשה היהודית דלה מאוד מבחינת הביצוע הטיפוגראפי, וצריך להודות לאל אם מצליחים להוציא לאור, חרף שלל הצרות, ספר ביידיש שלפחות יניח את הדעת.

לא קשה להבחין בבני אונדו יִידֵן מגרעות נוספות, שלא הזכרתי כאן לעיל. כוור נתי לא היתה להתנצל. תירוץ שייך לזוטות, תמיד ניתן למצוא אותו. אין זו רבותא לבצע משהו באורח גרוע ולהעלות בעקבותיו תירוצים. עלי לשאת באחריות.

חורה במידת מה כאשר את פסק־הדין השלילי גזר פלוני שאינו מוסמך לכך, שכל ידיעותיו בפולקלור שאובים מן המודעות בעיתון, מן הקטלוגים, הפרוספקטים וההערות הביבליוגראפיות. כך קרה, למשל, בכתיב־העת ביכער־וועלט 1 (1922) עם הרצנויה על הקובץ של ליהמאן אַרבעט און פֿרייהייט. הקובץ הופיע בעריכתי והוא מיוחד במינו.* נקווה שבקרוב יחולו שינויים לטובה.

* את הרצנויה כתב יעקב שאצקי, שאמנם מתח ביקורת חריפה (אפילו מרה) על הקובץ. הדברים פורסמו במדור 'פולקלור', בעמ' 47–48. מן הראוי לחזור ולבחון את הטענות של שני הצדדים. מדובר בבעלי־מקצוע ולא בדלי־דעת ופוחזים. יעקב שאצקי היה מלומד מן הגדולים, ולא מרחן של רברי הבאי (המתרגם).